

Var stod ursprungligen runstenen på Stäkets gård?

av Jan Owe och Ulf Björkdahl

Kungsängensområdet är glest på runinskrifter. De enda som vi känner till är runristningen vid Ryssgraven (U 605), som är försvunnen, samt runstenen på Stäksön (U 604) där toppen saknas och numera står vid Stäkets gård (Almare Stäkets herrgård). Bådas öden beseglades när landsvägen drogs fram över Stäksön, dock under olika århundraden. Runristningen vid Ryssgraven försvann under 1600-talets vägbygge (kanske övertäckt), medan runstenen på Stäksön flyttades vid 1800-talets vägbygge. Om runristningen vid Ryssgraven återkommer vi vid ett annat tillfälle. Nu samlar vi oss kring vad vi vet om runstenen. Och var stod runstenen ursprungligen?

Runstenen med nummer 604 i *Upplands runinskrifter* vid Stäkets gård är registrerad som fornlämning L2015:7172 (RAÄ Kungsängen 82:1). Stenen är korsmärkt vilket med ornamentiken daterar den till 1000-talets andra hälft. Stenens övre del var avslagen redan då stenen ritades av på 1600-talet.

Johan Seth på Stäkets gård visar runstenen.

Stenen i grå granit mäter 150 cm i höjd, 192 cm i bredd och är upp till 30 cm tjock. Men stenen har varit högre, toppen har fallit bort. Förmodligen fanns det redan från början en spricka som med tiden ledde till att stenen delade sig.

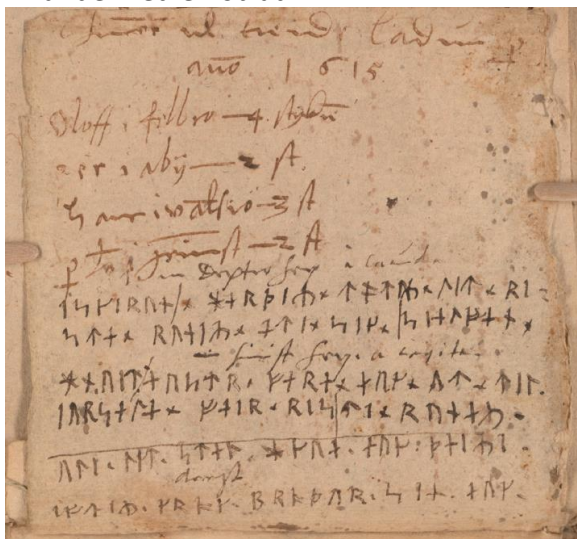
Vad är känt om stenens budskap?

Figur 1 visar en bild ur Mårten Aschaneus "Rune-kladd" (Fb 19 i Kungliga bibliotekets handskriftssamling), sidan 65v. På den nedre halvan av sidan återfinns först runhällen U 605 nära Ryssgraven, en runristning som vi som sagt återkommer till i ett kommande medlemsblad.

Därefter beskrivs den här aktuella runstenens inskrift. Aschaneus läser
uli · lit · stan · hkua · auk :
paiRi · iftiR · krok ·
bropur · sin · auk · ...

Det kan jämföras med vad som står i *Upplands runinskrifter*, läsningen där lyder

huli · lit · stain · hkua ·
auk · paiR · -... .. iftiR ·
krok · bropur sin · a-...

Figur 1.

Enligt *Upplands runinskrifter* omtalades runinskriften för första gången i *Rannsakingarna efter antikviteter*, dvs. under 1670-talet. Men Aschaneus, som avled 1641, var till runstenen långt tidigare. Eftersom det står år 1615 högst upp på bladet kan noteringarna om inskrifterna vara gjorda då eller något senare. När runstenen granskades av Hadorph och Helgonius år 1684 lästes slutet som **an...**, se figur 2 som visar träsnittet som det återges i *Upplands runinskrifter*. På Aschaneus tid var slutet i bättre behåll och han läste alltså **auk** ·

Tolkningen i *Upplands runinskrifter* lyder

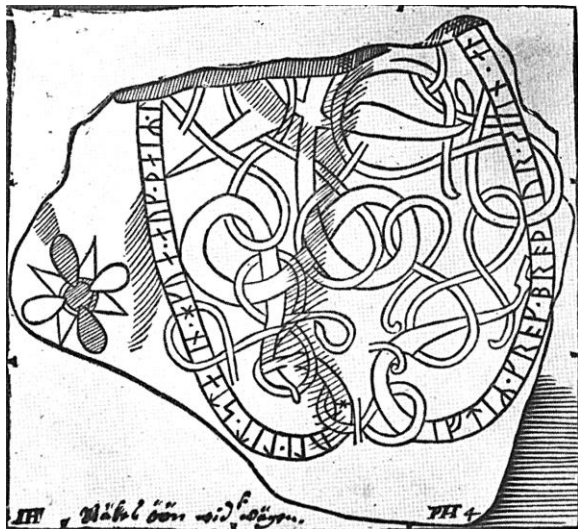
»**huli** lät hugga stenen och ... efter Krok, sin broder ...»

Patrik Larsson har i en artikel från 2020 föreslagit att **huli** ska tolkas Hulle. Med den ändringen, med tillägget 'de', och med runorna som Aschaneus såg bör tolkningen nu istället återges

»Hulle lät hugga stenen och de ... efter Krok, sin broder, och ...»

Ordet 'och' i slutet av inskriften tyder antingen på att det var någon mer som lät hugga stenen efter Krok, eller att inskriften också höjgs efter någon annan än Krok.

Runan efter runföljden **paiR** har av Aschaneus lästs i medan Hadorph (liksom Celsius och Dybeck) läste I. Ingen säker bistav (tvärstreck) till en I-runan kunde konstateras och runan bör återges - (dvs. oklar runa).

Figur 2.

Jan undersöker även baksidan av runstenen.

Vad är känt om stenens tidigare placering?

Aschaneus, som är den som först återger runinskriften, skriver tyvärr inget om platsen. Det finns emellertid andra ögonvittnen som under historiens gång har beskrivit runstenens ursprungliga plats.

1. I Antikvitetskollegiums "Rannsakningar om antiqviteterna", som inrapporterades 1672, beskrivs runstenens plats: »Vppå Stäkes öhn, Östan för Allmenne vägen, Straxt wedh Broo Engen och Färgekarls kiellan – 1 stoor Runsteen».
2. Riksantikvarien **Johan Hadorph** (1630–1693) antecknade vid en av sina förrättningar: »Anno 1684 den 7 oct. begaf iag mig på resan till Broo häradt. 1. läät iag afrijta en Runesten på Stäkes ön afslagen wid nya vägen.»

3. En samtida fornforskare var **Johan Peringskiöld** (1654–1720), som ofta reste tillsammans med Hadorph. Så vitt känt har han inte antecknat något ytterligare om just denna sten. I sitt arbete *Monumenta* skriver han »Stäkes öön wid vägen».
4. Runforskaren **Olof Celsius** (1670–1756) besökte platsen 1728. I handskriften *Svenska runstenar* (finns på KB) skrev han: »Nääs Sochn vid Nya landsvägen mitt emot Broäng Stäket tillhörig — vid pass ½ fierding väg ifrån Stäkesfärjan en afbruten sten.»

Då **Richard Dybeck** (1811–1877) under sina antikvariska resor i slutet av 1850-talet kom till Stäket, var stenen flyttad till herrgårdens trädgård. Han meddelar i *Sveriges runurkunder* 1860: »En dal sträcker sig norrut från den vik af Görväl'n, vid hvilken gården Stäke ligger. Runstenen har stått i vestra dalslutningen invid landsvägen, som löper snedt öfver dalen, men är nu i Stäkes trädgård. Bilaren (skogfällaren) Öberg, hvilken ofta brutit sten å Stäkesön, säger sig hafva för länge sedan sett det felande (märkligaste!) stycket af runstenen å anförda stället vid vägen, men har nu icke kunnat återfinna det.»

Det område som ganska snabbt låter sig gafflas in är **Broängsbacken** på Stäksön (vit ring på flygfotot). Platsen är för övrigt intressant med sitt gravfält som sannolikt indikerar att här funnits en forntida och senare medeltida by där Hulle och Krok bodde i slutet av 1000-talet.

Undersökningsområdet.

För att ytterligare kunna precisera stenens ursprungliga plats utifrån informationen ovan bör vi förstå den dåtida namnsättningen av markerna samt hur det dåtida vägnätet såg ut.

Vilken mark avsågs med "Broo Engen" och "Färjekarls kiellan"? Två kartor från 1600-talet (se nästa sida) löser namnfrågan. Området i väster var Färjekarlsgrärdet (idag Finnkärret eller Dalkarlsgrärderna) och området österut Broängen (idag Färjekarls- eller Broängen).

Var gick vägen när runstenen restes?

Avsikten med en runsten var att så många som möjligt skulle se den. Typiska platser var därför sjöleder, vägar, vadställen, broar eller gravfält. Här fanns både väg, bro, vad och gravfält. Någon vattenled fanns inte här, även om Färjekarlsängen säkerligen var blöt och krävde vad/bro, vid runstensens tid gick strandlinjen ungefär där Broängen och Arvsängen möts. Gravfältet bör tolkas som att det här har funnits en by som kan ha utnyttjat Färjekarlskällan och några mindre odlingsmarker intill. Kanske markerade runstenen en gräns? Kanske ville den med sitt ristade kors tala om att det var kristet folk som bodde här. För runstensens placering kan såväl byplats som landsvägen ha varit avgörande.

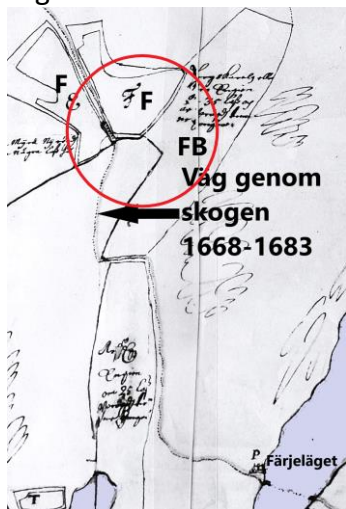
Den medeltida landsvägen bör, sedan sundet passerats, ha följt dalens östra sida. Av 1600-talets kartor framgår att vägen på den smalaste delen i dalen gick över till västra sidan, följde skogskanten åt nordväst, rundade skogsudden i Broängsbacken innan den nådde Färjekarlsgrärdet. För att undvika denna synnerligen

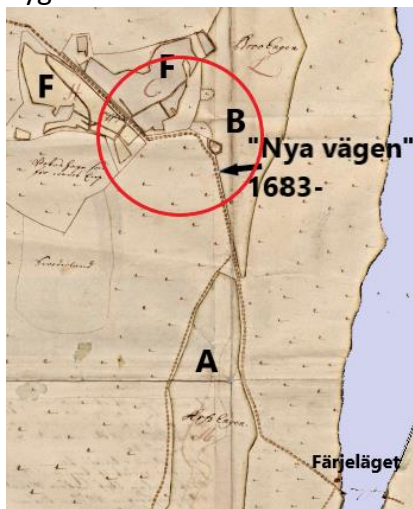
Området vid Broängsbacken idag. Vägbanken ligger högt över den äldre vägen.

branta backe drogs 1668 en ny landsväg istället genom skogen och vidare på en nyanlagd vägbank över Färjekarlsgrärdet (jfr karta 1). Vägbyggaren råkade emellertid i tvist med ägarinnan av Stäkets gård med följd att vägen genom skogen inte blev gammal. Omkring 1683 återgick man till vägens ursprungliga sträckning via Broängsbacken som då förbättrades till "1600-talsstandard" och kallades "nya vägen".

Ringarna nedan motsvarar ringen på flygfotot ovan:

Karta 1, från 1681. F kallas för Färjkarlsvägen och FB "Färjkarls- eller Broängen". (Karta Stockholms-Näs hembygdsförening).

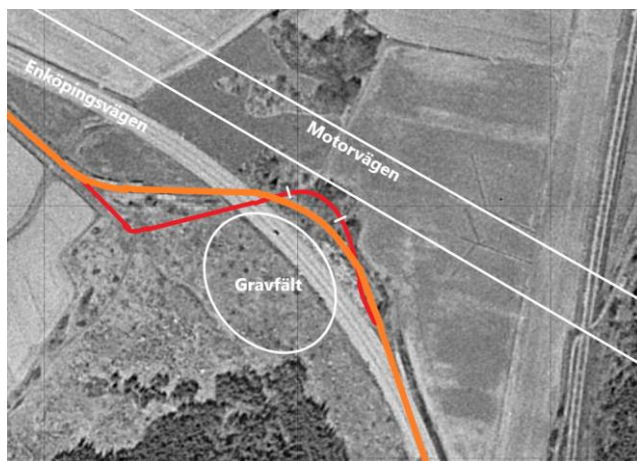

Karta 2, 1690. Vid besöken 1684/1728 gick vägen enligt ovan ("Nya vägen"). Här står F för Färjkarlsvägen, B för Broängen och A för Arvsängen.

Hur förändrades vägen 1850 och därefter?

Något vägarbete av betydelse efter 1683 och fram till mitten av 1800-talet har inte skett vid platsen. Åren omkring 1850 förbättrades däremot vägnätet generellt. Så även här. Framför allt rätades vägen, backar sänktes och körbanan breddades från 3½ till 5 m. Bron över Stäkets sund övergavs redan 1864 och ersattes med en svängbro ungefär där dagens bro är. Vägarbetena på Stäksön var omfattande. Det största arbetet var den s.k. ravinvägen där man 1852–1856 sprängde en ny väg genom berget för att ersätta Dalkarlsbacken. Hösten 1856 gav man sig på Broängsbacken. Här omlades vägen för att därmed sänka den branta backen. Detta skedde genom att (från väster): »en ny väg dras till vänster vid avloppet genom Finnkärret, skär gamla vägen strax nedanför högsta höjden, nedsprängs genom den lilla bergklacken till höger och träffar åter gamla vägen vid den nedanför backen utskjutande skogsudden vilken något avskärs så att en tvärkrok vid backens fot undviks». Vägen blev obetydligt kortare än den gamla men fick en lutning om endast 5 %, jämfört med den tidigare backens om 11 %. Av den gamla Broängsbacken finns knappast något kvar.

Vid detta vägarbete i Broängsbacken flyttades runstenen till Stäkets gård. Antagligen stod den i vägen.

Flygfoto från 1957/1958. Så här gick de äldre vägarna i Broängsbacken (fragment finns kvar).

Rött = 1600-talsvägen som rundade skogsudden, backen var som brantast mellan strecken.

Orange = 1850-talsvägen genade över 1600-talsvägen.

I mitten av 1930-talet drogs Enköpingsvägen fram över Stäksön i den sträckning som den har idag. Nu gjordes vägen dubbelt så bred och de flesta spåren av de äldre vägarna försvann. Och under 1960-talet påbörjades motorvägen. Senare har även en gång- och cykelväg väg dragits fram längs skogsbrynet. Tippmassor har vid någon tidpunkt lagts över kvarvarande rester av 1600- och 1800-talsvägarna.

Var stod då stenen ursprungligen?

Vi tar med oss kunskapen om den äldre namnsättningen och det äldre vägsystemet när vi sammanställer de utpekanden som gjorts:

Källa/Beskrivning	Kommentar
Rannsakningarna 1672 Vppå Stäkesöhn, Östan för Allmenne wägen, Straxt wedh Broo Engen och Färgekärls kiellan – 1 stoor Runsteen	"Öster om vägen" bör vid denna tidpunkt avse den sträckning som vägen 1668 fick genom skogen, eftersom rannsakningarna visserligen inleddes 1667 men rapporterades först 1672. "Öster om vägen" anger inget avstånd. "Strax vid Broängen" antyder att stenen inte stod intill ängen, men nära.
Hadorph 1684	Obs, att här betonas " <u>nya vägen</u> ", som då

Runstenen på Stäkes ön afslagen wid nya vägen.	inte gick genom skogen, utan följde skogsbrynet, jfr karta 2 från 1690.
Celsius 1728 Nya landsvägen mitt emot Broäng – vid pass ½ fierding väg ifrån Stäkesfärjan en afbruten sten.	”Mitt emot” Broängen kan tydas som att runstenen stod på vägens <u>vänstra</u> sida med Broängen på andra sidan vägen. Avståndet ”½ fierding väg”, (dvs. 1.336 m), synes vara en något yvig uppskattning (ca 1.000 m är troligare).
Dybeck 1860 Runstenen har stått i vestra dalslutningen invid landsvägen, som löper snedt öfver dalen.	Ok.

Och var är den sannolika platsen för runstenen?

Utifrån de tidiga vittnesmålen och dessas relation till samtida namn och vägar på kartor har vi kommit fram till en sannolik ursprunglig plats för runstenen U 604 nära järnåldersgravfältet (vit stjärna på flygfotot).

Men var finns överdelen? Vi har utan framgång letat i området för stenens ursprungliga plats. Eftersom den inte har uppdagats vid något av **väg-**byggena finns det kanske en smal chans att den ligger kvar övermossad i terrängen? Vem vet.

Källor:

Upplands runinskrifter, 1949

R. Dybeck *Sveriges runurkunder* I (1860).

P. Larsson Till tolkningen av runföljden **huli** (U 604) i *Futhark* (2020)

C. I. Ståhle m.fl. (utg.) *Rannsakningar efter antikviteter* Bd 1 (1960).

Lantmäteriets historiska kartor

Besök på plats